

Autor: Carl Gustav Jung

Problém duše moderního člověka patří k otázkám, které jsou nedozírné právě pro svou modernost. Moderní je člověk, který právě vznikl, moderní problém je otázka, která právě vyvstala a odpověď na ni je ještě v budoucnosti. Problém duše moderního člověka je proto v nejlepším případě vytyčení otázky, které by možná dopadlo docela jinak, kdybychom měli třeba jen malé tušení o budoucí odpovědi; navíc se tato otázka týká čehosi tak neslýchaně obecného – pokud nechceme říci vágního – něčeho, co tak nesmírně překračuje chápavost člověka jako jednotlivce, že máme veškeré důvody k tomu, abychom k takovému problému přistupovali v hluboké skromnosti a umírněnosti. Toto výslovné přiznání mezí považuji za nezbytné, neboť nic nesvádí k užívání velkých a o to prázdnějších slov více než pojednání o takovém problému. Budeme totiž nuceni říkat zdánlivě neskromné a odvážné věci, které nás mohou snadno oslnit. Bylo už příliš mnoho těch, kteří se stali obětí velikosti svých vlastních slov.

Abych tím rovnou začal, totiž tím, že se dopustím neskromnosti, musím říci, že člověk, kterého označujeme za moderního, a který tedy žije v bezprostřední přítomnosti, stojí na vrcholu nebo na kraji světa: nad sebou má nebe, pod sebou celé lidstvo s jeho historií ztrácející se v prapočáteční mlze, před sebou propast veškeré budoucnosti. Moderních nebo lépe řečeno bezprostředně současných lidí je málo, neboť jejich existence vyžaduje co možná nejvyšší uvědomění, nejintenzivnější a nejširší uvědomění s minimem nevědomosti, neboť zcela současný je jen člověk, který si je plně vědom své existence jako člověk. Abychom si dobře rozuměli, moderní není člověk žijící v současnosti – jinak by byli moderní všichni lidé žijící v současnosti – nýbrž jenom ten, který si je přítomnosti co nejvíce vědom.

Ten, kdo dosáhl vědomí současnosti, je nutně *osamocený*. „Moderní“ člověk je v každé době člověkem osamoceným, neboť každý krok k vyššímu a širšímu vědomí ho vzdaluje od původní, čistě animální *participation mystique* – mystického účastenství se stádem, z ponoření do společného nevědomí. Každý krok kupředu znamená určité vymanění z tohoto všezahrnujícího mateřského lůna počáteční nevědomosti, z lůna, ve kterém ještě z velké části setrvává masa národa. I u kulturního národa se nejnižší vrstvy vyznačují neuvědoměním života, které se jen málo liší od neuvědomění primitiva. Nejbliže vyšší vrstvy pak žijí v podstatě na úrovni vědomí, které odpovídá počátečním kulturám lidstva, a nejvyšší vrstvy mají vědomí, které je podobné vědomí nedávno uplynulých staletí. Jedině člověk v našem smyslu moderní žije v přítomnosti, protože disponuje vědomím přítomnosti. Jen pro něho skutečně vyhasly světy předchozích úrovní vědomí, jejich hodnoty a snažení ho zajímají už jen z historického hlediska. Tím se stal tento člověk v nejhlubším smyslu „nehistorickým“ a tím se také odcizil mase, která žije jen v tradičních idejích. Ano, zcela moderní je teprve tehdy, když se dostane na nejzazší kraj světa a za ním je jen to, co odpadlo a co překonal, před ním pak příslušné nic, z něhož se ještě může stát vše.

Zní to asi tak pompézně, že to povážlivě zabíhá do banality; neboť není nic snadnějšího než předstírat toto uvědomění a existuje velké stádo neschopných lidí, kteří si dodávají vzezření modernosti tím, že podvodně přeskakují všechny stupně, které právě představují nejtěžší

životní úkoly, a náhle se pak vynořují vedle skutečně moderního člověka jako vykořeněné bytosti, jako upíří přízraky a diskreditují ho v jeho málo záviděníhodné osamělosti. A tak dochází k tomu, že několik málo současných lidí vidí masa svým neostrým pohledem jen přes nejasný závoj oněch přízraků, oněch pseudomoderních lidí a zaměňuje je s nimi. Nic naplat, moderní člověk je jedinec pochybný a nechvalné pověsti a tak tomu bylo ve všech dobách, počínaje Sokratem a Ježíšem.

Přiznání k modernosti znamená dobrovolné ohlášení bankrotu, příslib chudoby a zdrženlivosti v novém smyslu, znamená dokonce onu ještě bolestnější rezignaci na gloriolu svatosti, která vždy vyžaduje sankci ze strany historie. Být nehistorický je prométheovský hřích. Moderní člověk je hříšný v tomto smyslu. *Vyšší uvědomění je proto vinou.* Nejzazšího vědomí přítomnosti, jak už jsem řekl, může však dosáhnout jen ten, kdo překonal úroveň vědomí minulosti, jinými slovy řečeno je to ten, kdo sdostatek splnil úkoly, se kterými se ve svém světě setkal. Musel by to tedy být člověk v nejlepším smyslu ctnostný a solidní, člověk, který dokáže právě tolik co ostatní a ještě něco navíc, díky čemu je také schopen vyšplhat se na následující vyšší úroveň vědomí.

Vím, že pojem „solidnost“ je nenáviděn zejména pseudomoderními lidmi, protože jim nepříjemně připomíná jejich podvod. To nám ovšem nemůže zabránit v tom, abychom solidnost nevyzvedli jako podstatné kritérium moderního člověka. Toto kritérium je nezbytné, neboť jinak by moderní člověk byl jen spekulantem, který nemá svědomí. On však musí být v nejvyšší míře solidní, neboť to nehistorické – pokud není na druhé straně nahrazeno tvůrčí schopností – je pouhou nevěrností vůči minulosti. Být si vědom jen přítomnosti a popřít minulost by byla naprostá nicotnost. Dnešek má smysl jen tehdy, pokud je mezi včerejškem a zítřkem. Dnešek je proces, je to přechod, který se odděluje od včerejška a vede k zítřku. Ten, kdo si dnešek uvědomuje v tomto smyslu, se smí označit za moderního.

„Moderní“ si ovšem říká mnoho lidí, zejména si tak říkají lidé pseudomoderní. V důsledku toho potkáme skutečně moderní lidi častěji mezi těmi, kteří se sami označují za staromódní. Dělají to na jedné straně proto, aby nějak odčinili ono překonání historického poznamenané vinou, a na druhé straně proto, aby se vyhnuli nemilé záměně s lidmi pseudomoderními. Vedle každého dobra existuje odpovídající zlo a na světě se nemůže objevit nic dobrého, aniž to přímo nevytvoří příslušné zlo. Právě tato bolestná skutečnost činí iluzorním vznešený pocit, jenž je spojen s vědomím přítomnosti, pocit, že jsme vrcholem veškeré minulé historie lidstva a naplněním i výslednicí nescíslných tisíciletí. V nejlepším případě je to přiznání hrdé chudoby, neboť jsme také zklamáním tisíciletých nadějí a iluzí. Uběhly téměř dva tisíce let křesťanské historie a místo paruzie a tisíciletého království je tu světová válka křesťanských národů, válka s ostnatými dráty a jedovatými plyny... Jaký nezdár na nebesích i na zemi!

Tváří v tvář tomuto obrazu uděláme asi nejlépe, když se vrátíme ke skromnosti. Moderní člověk stojí sice na vrcholu, ale bude zítra překonán, je sice výslednicí prastarého vývoje, ale zároveň je největším zklamáním všech nadějí lidstva, jaké si jen lze představit. Toho si je moderní člověk vědom. Viděl, jak požehnaně může působit věda, technika a organizace, ale viděl také, že to všechno může působit katastrofálně. Viděl, jak všechny vlády, tváříce se, že to myslí dobře, chránily mír podle zásady „Si vis pacem, para bellum“ 1) tak důkladně, že na

to Evropa málem zašla. A co se ideálů týče, tak ani katolická církev, ani myšlenka bratrství, ani mezinárodní sociální demokracie, ani solidarita ekonomických zájmů neobstály ve zkoušce ohněm, ve zkoušce skutečnosti. Dokonce deset let po válce znova vidíme, že působí tíž optimismus, tytéž organizace, tytéž politické aspirace, tytéž fráze a táž hesla, které neodvratně připravují další katastrofy na dlouho dopředu. Protiválečné pakty v nás vyvolávají skepsi, jakkoli jim přejeme mnoho zdaru. V podstatě však všechny tyto chlácholivé pokusy nahlodává pochybnost. Domnívám se koneckonců, že nepřezenu, když srovnám moderní vědomí s duší člověka, který utrpěl fatální otřes, a v důsledku toho se stal značně nejistým.

Z toho, co jsem řekl, je vidět, že mé omezení tkví v mém povolání. Jsem lékař a nemohu jím nebýt. Lékař stále vidí nemoci, avšak podstatná část jeho umění spočívá v tom, že je nevidí tam, kde nejsou. Vyvaruji se tedy tvrzení, že západní lidstvo, bílý člověk vůbec jsou nemocní nebo že Západ upadá. Takový soud daleko přesahuje mou kompetenci.

Když slyšíme, že někdo hovoří o nějakém problému kultury nebo dokonce lidstva, musíme se vždycky zeptat, kdo ten dotyčný vlastně je, neboť čím je problém obecnější, tím víc může člověk do jeho vylíčení „vtajit“ svou vlastní osobní psychologii. To může vést nepochybně na jedné straně k neúnosným zkreslením a k osudným chybným závěrům, ale na druhé straně okolnost, že obecný problém zachycuje a pojímá do sebe celek osobnosti, je zárukou toho, že ten, kdo o něm hovoří, ho také skutečně prožil, a že ho možná dokonce prožil bolestně. Tento člověk problém odráží právě svou osobností a ukazuje tím pravdu, zatímco v prvním případě člověk zpracovává problém s osobními tendencemi a pod záminkou objektivního znázornění ho zkresluje, takže z toho nevzejde pravda, nýbrž pouhý přelud.

Znám samozřejmě problém duše moderního člověka jen ze své zkušenosti s jinými lidmi a se sebou samým. Znám intimní duševní život mnoha set vzdělaných lidí, nemocných stejně jako zdravých, lidí z celé kulturní oblasti bílého lidstva, a z pozice této zkušenosti hovořím. Obraz, který mohu nastítnit, je bezpochyby pouze jednostranný, neboť všechno tkví u duši, všechno je takřikajíc na vnitřní straně. Musím nicméně ihned dodat, že to je zvláštní, neboť duše nebývá vždy a všude na vnitřní straně. Jsou národy a doby, v nichž se duše nachází venku, národy a doby nepsychologické, jako například všechny antické kultury a mezi nimi především Egypt se svou grandiózní objektivitou a svým právě tak grandiózním, naivním, negativním vyznáním hříčů. Za duchem sakkarských Ápiových hrobek a za duchem pyramid si nelze představit žádnou duševní problematiku, stejně tak jako za Bachovou hudbou.

Jakmile totiž navenek existuje ideální a rituální forma, v níž jsou pojaty a vyjádřeny všechny snahy a naděje duše, tedy například nějaká živoucí forma náboženství, pak je duše venku a žádný problém duše neexistuje, tak jako neexistuje ani nevědomí v našem smyslu. Objevení psychologie je tedy logicky vyhrazeno posledním desetiletím, ačkoliv dřívější staletí disponovala dostatečnou introspekci a inteligencí na to, aby dokázala poznat psychologické skutečnosti. Římané například znali všechny mechanické principy a fyzikální skutečnosti, které by jim umožnily sestrojiti parní stroj, ale vznikla jen hračka Hérónova. 2) Příčinou toho bylo, že neexistovala žádná naléhavá nutnost. Tuto nutnost s sebou přinesla teprve ohromná dělba práce a specializace posledního století. Duševní nutnost naší doby nás přiměla k objevení psychologie. Duševní skutečnosti tu přirozeně byly i dříve, ale nevnucovaly se a

nikdo si jich nevšímal. Šlo to bez nich. Dnes už to bez duše nejde.

První, kdo tuto pravdu skutečně poznali, byli asi lékaři, neboť pro kněze může být duše jen něčím, co se musí vměstnat do předem známé formy, aby se zjedнала nerušená funkce. Pokud tato forma skutečně zajišťuje možnost života, je psychologie pouhou pomocnou technikou a duše není faktorem *sui generis*. Dokud člověk žije ve stádě, nemá duši a ani žádnou nepotřebuje – s výjimkou víry v nesmrtelnou duši. Ale jakmile člověk přeroste okruh svého západního lokálního náboženství, to znamená když jeho forma náboženství už není s to pojmout jeho život v celé jeho plnosti, stává se duše faktorem, s kterým si již nelze poradit pomocí obvyklých prostředků. Proto máme dnes psychologii, jež se opírá o empirická fakta, a nikoli o články víry nebo filozofické postuláty. A ve skutečnosti, že máme psychologii, spatřuji zároveň symptom, který dokazuje hluboko sahající otřesy obecné duše. Neboť s duší národa je to stejné jako s duší jednotlivce: dokud je všechno v pořádku a všechny psychické energie nacházejí usměrnění a dostatečné využití, nestaví se nám z nich na odpor nic rušivého. Nezmočňuje se nás nejistota a pochybnost a nemůžeme být vůbec v rozporu sami se sebou. Ale jakmile se některé kanály duševní aktivity ucpou, objevují se určitou měrou projevy městnání, zdroje takřikajíc přetékají, vnitřek chce tedy něco jiného než vnějšek a výsledkem toho je, že se staneme nejednotnými sami se sebou. Jen při této příležitosti, jen v této tísní objevujeme duši jako něco, co chce něco jiného než my sami, ba jako něco cizího, dokonce nepřátelského a s námi neslučitelného. Objevení Freudovy psychoanalýzy ukazuje tento proces nejzřetelněji. Nejdříve byla objevena existence perverzních sexuálních a kriminálních fantazií, které jsou, vzato doslova, naprosto neslučitelné s kultivovaným vědomím. Kdyby někdo zaujal jejich stanovisko, byl by nepochybně buřič, blázen nebo zločinec.

Nelze ovšem předpokládat, že tento aspekt duševní pozadí čili nevědomí rozvinulo teprve až v dnešní době. Tak tomu bylo pravděpodobně vždy a ve všech kulturách. Každá kultura měla své hérostratovské odpůrce. Avšak žádná kultura se dosud necítila nucena brát toto duševní pozadí vážně. Duše byla vždycky pouhou součástí nějakého metafyzického systému. Moderní vědomí se však už ani přes tu nejprudší a nejkřečovitější obranu nemůže ubránit poznávání duše. To naši dobu odlišuje od dob dřívějších. Nemůžeme už popřít, že temné skutečnosti nevědomí jsou účinné síly, že existují duševní síly, které se už nedají vpravit do našeho racionálního řádu světa, aspoň ne v současné době. Budujeme na nich dokonce vědu, a to je další důkaz, jak vážně je bereme. Dřívější staletí by je mohla nepovšimnutý vyhodit na smetiště: my už je však nemůžeme odhodit jako Nessovo roucho.

Otřes moderního vědomí je v důsledku nesmírných katastrofálních následků války vnitřně provázen morálním otřesem víry v nás samé a v naši dobrotu. Dřív jsme mohli za politické a morální zlosyny pokládat jiné, cizí lidi, ale moderní člověk musí pochopit, že je politicky i morálně přesně stejný jako všichni ostatní. Jestli jsem dříve věřil, že je mou povinností z vůle boží volat k pořádku jiné, teď vím, že toto volání k pořádku potřebuji právě tak i já, a že bych proto udělal asi nejlíp, kdybych si nejdřív udělal pořádek ve vlastním domě. Tím spíš, že až příliš zřetelně vidím, jak se zapotácela má víra v racionální organizovatelnost světa, v onen starý sen o tisícileté říši, kde vládne jen mír a svornost. Skepse moderního vědomí v tomto ohledu už nedovoluje žádný politický nebo reformátorský entuziasmus; tato skepse tvoří dokonce velice nepříznivý základ pro hladké proudění duševní energie do světa, přesně tak jako

pochybnost o morální osobnosti přítele musí nutně ovlivnit přátelský vztah a nevyhnutelně potlačit jeho vývoj. Touto skepsí se moderní vědomí obrací k sobě samému, a tím, že proudí zpět, se v důsledku nárazu, který je tím vyvolán, stávají vědomými subjektivní duševní jevy, které sice existovaly vždycky, ale byly v nehlubším stínu tak dlouho, dokud mohlo všechno hladce proudit ven. Podívejme se, jak odlišně vypadal svět středověkého člověka: Země byla středem světa, věčně stálá a nehybná, kolem ní obíhalo starostlivé slunce, dárce tepla. Všichni bílí lidé byli dětmi Boha, který o ně láskyplně pečoval a choval je pro věčnou blaženost, a všichni přesně věděli, co mají dělat a jak se mají chovat, aby z pozemské pomíjivosti dospěli k věčnému a radostnému bytí. O takové skutečnosti si už nemůžeme dát ani zdát. Přírodní vědy tento půvabný závoj dávno potrhaly. Ta doba je za námi jako dětství, kdy byl ještě vlastní otec nejkrásnějším a nejmocnějším člověkem na zemi.

Všechny metafyzické jistoty středověkého člověka nám zmizely a my jsme je vyměnili za ideál materiální jistoty, obecného blaha a humanity. Ten, kdo má tento ideál ještě dnes neotřesený, je asi obdařen víc než běžnou měrou optimismu. I tato jistota se obrátila v nic, neboť moderní člověk začíná vidět, že každý pokrok ve vnějším světě vytváří také stále vzrůstající možnost ještě větší katastrofy. Před tím zděšeně couvají očekávání a fantazie. Co má například znamenat, že dnes už větší města plánují, ba dokonce připravují obranná cvičení proti útoku jedovatým plynem? Neznamená to nic jiného – podle zásady „Si vis pacem, para bellum“¹ – než že tyto plynové útoky jsou už naplánovány a připraveny. Jen se shromažďuje příslušný materiál a ten se nepochybně zmocní ďábla v člověku a spolu s ním vypochoďuje ven. Je známo, že pušky začínají střílet samy od sebe, jen když je jich hodně pohromadě.

Nejasné tušení onoho strašného zákona, který řídí všechno slepé dění, zákona, pro který Hérakleitosrazil pojem enantiodromie – protiběh, naplňuje základy moderního vědomí ochromující hrůzou a paralyzuje všechnu víru v možnosti, že se s touto nestvůrou lze vypořádat sociálními a politickými prostředky. Když se vědomí po tomto děsivém pohledu na slepý svět, v němž se věčně vyvažuje tvoření s ničením, obrátí k subjektivnímu člověku a podívá se, co je v jeho pozadí, objeví tam chaotické temnoty, podívanou, které by se každý rád vyhnul. I zde zničila věda poslední útočiště a z toho, co nám dávalo příslib bezpečné skrýše, učinila žumpu.

A přece se nám skoro uleví, když v základě své duše objevíme tolik zla. Myslíme si, že zde jsme aspoň odhalili příčinu všeho zla ve velikém lidstvu. I když jsme zprvu otřeseni a zklamáni, máme přece jenom pocit, že tyto duševní skutečnosti více nebo méně držíme v rukou, a to právě proto, že jsou součástí naší psyche, a že je proto můžeme uvést na pravou míru nebo je aspoň účinně potlačit. Kdyby se to podařilo – člověk se rád kochá touto představou – byla by vymýcena alespoň část zla ve vnějším světě. Při všeobecném rozšíření znalosti nevědomí by pak mohli takřka všichni lidé vidět, když se například státník dává svádět nevědomými motivy zla, a noviny by se na něho mohly obrátit s provoláním: „Dejte se prosím analyzovat. Vždyť trpíte potlačeným otcovským komplexem.“

Užil jsem záměrně tohoto groteskního příkladu, abych ukázal, k jakým absurdním důsledkům tato iluze vede, totiž iluze, že když je něco psychické, můžeme to také ovládat. Je jisté

pravda, že velká část zla pochází z bezmezné nevědomosti lidstva, a jistě je pravda i to, že díky lepšímu poznání můžeme proti duševním zdrojům zla něco podniknout právě tak, jako nám věda koneckonců umožnila, abychom se úspěšně vypořádali s vnějšími újmami.

Ohromný celosvětový vzestup psychologického zájmu v posledních dvou desetiletích nezvratně ukazuje, že moderní vědomí se poněkud odtahuje od materiálního vnějšího světa, a přiklání se proto k subjektivnímu vnitřnímu světu. Umění expresionismu tento obrat prorocky vytušilo, umění přece vždycky intuitivně postihuje přicházející obraty obecného vědomí.

Psychologický zájem naší doby očekává od duše něco, co vnější svět neposkytl. Očekává nepochybně něco, co by měla obsahovat naše náboženství, něco, co však v těchto náboženstvích není nebo už není anebo to v nich není pro moderního člověka. Náboženství už nejsou pro moderního člověka něčím, co pochází z nitra, z duše, ale stala se pro něho inventárními kusy vnějšího světa. Moderního člověka nejímá žádný nadzemský duch vnitřním zjevením, ale moderní člověk se pokouší vybrat si náboženství a přesvědčení tak, jak si obléká sváteční roucho, které nakonec zase odkládá jako obnošené šaty.

Avšak temné, téměř chorobně se jevící fenomény hlubin duše zájem člověka jaksi fascinují, ačkoli si těžko dokážeme vysvětlit, jak je možné, že něco, co všechny epochy zavrhovaly, by teď najednou mělo být zajímavé. Že to ovšem budí všeobecný zájem, je skutečnost, která se nedá popřít, i když je tak málo slučitelná s dobrým vkusem. Tímto psychologickým zájmem mám teď na mysli nejen pouze zájem o psychologii jako vědu nebo třeba ještě užší zájem o Freudovu psychoanalýzu, ale onen všeobecný vzestup zájmu o duševní jevy, spiritismus, astrologii, teosofii, parapsychologii atd. Od sklonku šestnáctého století a od století sedmnáctého svět nic podobného neviděl. Srovnatelný je jen rozkvet gnóze v prvním a druhém století po Kristu. A právě s gnózí se dnešní duchovní proudy stýkají nejintimněji. Vždyť dnes dokonce existuje Eglise gnostique de la France (Francouzská gnostická církev), a pokud je mi známo, jsou v Německu dvě gnostické školy, které se za takové výslovně označují. Početně je z těchto hnutí nepochybně nejvýznamější teosofie a její kontinentální sestra, antroposofie, hinduizující gnóze nejčistšího ražení. Zájem o vědeckou psychologii naproti tomu zaniká. Gnóze se však buduje výlučně na fenoménech duševního pozadí a rovněž morálně sahá do temných hlubin, jak ve své evropské úpravě dokazuje například indická kundaliní jóga. Totéž platí o jevech parapsychologie, což každý její znalec potvrdí.

Zaujetí vkládané do sledování těchto zájmů je nepochybně duševní energie, která proudí zpět ze zastaralých forem náboženství. Proto mají tyto věci vnitřně jakýsi vpravdě náboženský charakter, i když mají navenek takřikajíc vědecký nátěr a i když dr. Steiner svou antroposofii prohlásil za „duchovní vědu“. Tyto zastírací pokusy jen dokazují, jak nepěknou pověst náboženství získalo, stejně jako politika a reformování světa.

Snad příliš nepřeháním, když tvrdím, že moderní vědomí se v protikladu k devatenáctému století se svými nejniternějšími a nejsilnějšími očekáváními obrací k duši, a to ne ve smyslu nějakého známého tradičního vyznání, nýbrž v gnostickém duchu. To, že si všechna tato hnutí dávají vědecký nátěr, není jen groteska nebo nějaké zastírání, jak už jsem naznačil, je

to naopak pozitivní znamená, že tato hnutí tím vším míní vědu, to znamená poznání, a to v přesném protikladu k podstatě západních forem náboženství, totiž k víře. Moderní vědomí rozhodně odmítá víru, a proto i náboženství spočívající na víře. Uznává je jen potud, pokud je jejich poznatelný obsah zdánlivě v souladu se zažitými jevy duševního pozadí. Chce vědět, to znamená, chce mít prapůvodní zkušenost.

Epocha objevů, epocha, jejíhož závěru jsme patrně dosáhli s úplným poznáním země, už nechtěla věřit, že Hyperborejci jsou jednonozí či podobně, ale chtěla vědět a sama vidět, co je za onou hranicí známého světa. Naše epocha se zřejmě chystá vyzvědět, co je to psychické za vědomím. Otázka každého spiritistického kroužku je: Co se stane, když médium ztratí vědomí? Otázka každého teosofa je: Co zažiji na vyšších stupních vědomí, to znamená za svým existujícím vědomím? Každý astrolog se ptá: Co jsou síly, které působí na můj osud, a jaká jsou určení za mým vědomým záměrem? Otázka, kterou si klade každý psychoanalytik, je: Co jsou nevědomé motivy neurózy?

Tato epocha chce zažít duši samu. Chce prapůvodní zkušenost, proto odmítá všechny předpoklady a zároveň všech existujících předpokladů užívá jako prostředků k dosažení cíle, a to jak známých náboženství, tak vlastní vědy. Dosavadního Evropana obvykle trochu mrazí v zádech, když nahlédne do této oblasti trochu hlouběji, a nejenže se mu předmět takzvaného výzkumu jeví temný a strašný, ale i metodika se mu zdá jako zavrženíhodné zneužití jeho nejkrásnějších duševních vymožeností. Co například řekne profesionální astronom na to, že se dnes dělá přinejmenším tisíckrát víc horoskopů než před třemi staletími? Co řekne filozofický osvícenec a vychovatel na to, že dnešní svět není ve srovnání s antikou chudší ani o jednu pověru? Sám Freud, zakladatel psychoanalýzy, si dal opravdu poctivě záležet, aby vytáhl špínu, temnotu a zlo hlubin duše na oslňující světlo, a tak naznačil, že světu by měla přejít všechna chuť hledat za tím vším něco jiného než špínu a kal. Tento pokus se mu nezdařil a stalo se dokonce, že odstrašování přivodilo opak, totiž obdiv této špíny, vyvolalo jen sám o sobě perverzní fenomén, který by byl normálně nevysvětlitelný, kdyby i u těchto lidí za vším nevězela tajemná fascinace duší.

Nelze asi vůbec pochybovat o tom, že od počátku devatenáctého století, od památné epochy francouzské revoluce se duševno pozvolna posunovalo se stále vzrůstající přitažlivou silou do popředí všeobecného vědomí. Zdá se, že symbolické gesto intronizace Déesse Raison (Bohyně Rozumu) v Notre-Dame znamená pro západní svět něco podobného jako pokácení Wotanových dubů křesťanskými misionáři, neboť ani v jednom ani v druhém případě žádný mstící blesk opovážlivce nezasáhl.

Je to asi víc než pouhý žert světových dějin, že právě v té době právě Francouz Anquetil du Perron pobýval v Indii a přivezl odtud počátkem devatenáctého století překlad sbírky padesáti upanišád Oupnek' hat, který poprvé umožnil Západu hlouběji nahlédnout do záhadného ducha Východu. Pro historika je to asi náhoda, která nemá žádnou spojitost s historickou kauzální souvislostí. Má lékařská zaujatost v tom však vůbec žádnou náhodu spatřovat nemůže, neboť všechno se událo podle historického pravidla, které má v osobním životě neomylnou platnost: vůči každé významné části, která ve vědomí ztrácí hodnotu, a proto klesá, se na druhé straně v nevědomí zvedá kompenzace. Děje se to podle základního

zákona o zachování energie, neboť i naše psychické procesy jsou energetickými procesy. Žádná duševní hodnota se nemůže vytrátit, aniž byla nahrazena nějakým ekvivalentem. To je základní heuristické pravidlo v denní psychoterapeutické praxi, pravidlo, které neselhává a stále se potvrzuje. Lékař ve mně se zdráhá považovat duševní život národa za něco, co stojí mimo základní psychologická pravidla. Duše národa je pro mě jen poněkud komplexnějším útvarem než duše jedince. Což ostatně básníci nehovoří o „národech“ své duše? Podle mého názoru zcela právem. Něco v naší duši totiž není individuální, něco v naší duši je národ, celek, ba i lidstvo. Kdesi jsme součástí jediné velké duše, jediného největšího člověka, abych mluvil jako Swendenborg.

A tak jako to temné ve mně, v jedinci, vyžaduje pomocné světlo, děje se totéž v duševním životě národa. Temná, bezejmenná masa, která se ničivě nahrnula do Notre-Dame, postihla i jedince, zasáhla i Anquetila du Perron, v němž vyprovokovala odpověď, která byla světově historická. Z něho vycházejí Schopenhauer a Nietzsche, z něho vzešel dosud nedohledný duchovní vliv Východu. Chraňme se tento vliv podceňovat. Na intelektuálním povrchu Evropy z něho vidíme sice málo – několik profesorů filozofie, několik buddhistických blouznivců, několik ponurých veličin, jako byla madame Blavatská a Annie Besantová se svým Krišnamurtim. Zdá se, že to jsou ojedinělé ostrůvky, které čnějí nad mořem masy, ve skutečnosti jsou to však vrcholky velikých podmořských pohoří. Zatímco vzdělaný šosák si ještě před nedávnem myslel, že se může posmívat astrologii jako něčemu, co je už dávno odbytou věcí, stojí dnes astrologie, jež přichází zdola, těsně před branami univerzit, z nichž se asi před třemi stoletími vystěhovala. Totéž platí o ideálech Východu – uchycují se dole v mase a pozvolna vyrůstají na povrch. Odkud pochází těch pět až šest milionů franků na antroposofický chrám v Dornachu? Jistě ne od jednotlivce. Bohužel zatím neexistuje žádná statistika, která by přesně zachytila, kolik je zjevných a skrytých teosofů. Jisté je jen to, že jejich počet dosahuje mnoha milionů. A k tomu připadá několik milionů spiritistů křesťanské a teosofické denominace.

Velké obnovy nepřicházejí nikdy shora, ale vždycky zdola, tak jako stromy nikdy nerostou z nebe, nýbrž vyrůstají ze země, i když jejich semena kdysi shora spadla. Otřes našeho světa a otřes našeho vědomí jsou jedno a totéž. Všechno se stává relativním, a proto problematickým. Zatímco vědomí váhavě a nejistě pozoruje problematický svět, kde to duní mírovými a přátelskými smlouvami, demokracií a diktaturou, kapitalismem a bolševismem, rodí se v duši touha po odpovědi na množství pochybností a nejistot. A jsou to právě temnější vrstvy národa, ti tolik vysmívání tiší na zemi, kteří jsou akademickými předsudky opilí méně než zářivé špičky obyvatelstva a kteří se poddávají nevědomému tlaku duše. Pro pohled shora je to jistě často smutná nebo směšná podívaná, avšak podívaná značně prostoduchá, prostomyslná jako ti, kdo byli kdysi blahoslavení. Což není dojemné, když například vidíme, jak se v tlustých archivních svazcích shromažďuje dokonce i nejnepochybnější neřád duše? Stoupenci Havelocka Ellise a Freuda shromáždili se skrupulózní svědomitostí ve svých vážných vědeckých pojednáních jako Anthropophyteia i nejnedostatečnější blábol, nejabsurdnější jednání, nejzpuštěnější cáry fantazie a pohřbili to se vši vědeckou ctí a jejich vědecká obec se už rozprostírá po celé oblasti bílé kultury. Odkud se bere ten zápal, odkud se bere to téměř fanatické uctívání nechutnosti? Je to psychologické, je to substance duše, cenná jako fragmenty rukopisů zachráněných z antického hnojiště. Dokonce i ty součásti

duše, které jsou skryté a které odporně páchnou, mají pro moderního člověka hodnotu, neboť mu slouží k účelu. Avšak k jakému účelu?

Freud opatřil svůj Výklad snů tímto mottem: „Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo“. Když si nemohu podrobit Olymp, vzbouřím aspoň Acherón. Proč asi?

Nuže, naši bohové jsou idoly a hodnoty našeho světa vědomí, které mají být sesazeny z trůnu. Jak známo, nic nezdiskreditovalo . staré bohy tolik jako jejich skandální historiky. Historie se opakuje. Odkrýváme podezřelé spodní vrstvy svých skvělých ctností a nedostižných ideálů s jásavým pokřikem: To jsou vaši bohové, klam vytvořený lidskou rukou, pošpiněný lidskou podlostí, je to nabílený hrob, uvnitř plný žrádla a nečistoty. Zaznívá stará známá nota a ožívají slova, která jsme dostatečně nestrávili v konfirmačním vyučování.

Jsem hluboce přesvědčen o tom, že to nejsou náhodné analogie. Je příliš mnoho lidí, kterým je Freudova psychologie bližší než evangelium a pro které znamená bolševismus víc než občanská ctnost. A přece jsou všichni našimi bratry a v každém z nás je alespoň jeden hlas, který jim dává za pravdu, neboť v podstatě vzato jsme všichni částí jedné duše.

Neočekávaným důsledkem tohoto duchovního směru je to, že světu byla dána ošklivější tvář, takže ho už nikdo nemůže milovat, že už nikdo nemůže milovat sebe sama a venku konečně není už nic, co by nás mohlo odlákat od naší vlastní duše. To je asi důsledek, k němuž to v nejhlubším smyslu směřuje. Co jiného nakonec míní teosofie svým učením o karmě a reinkarnaci, než že tento zdánlivý svět není nic jiného než přechodný morální lázeňský pobyt pro nedokonalé? Teosofie rovněž imanentní smysl světa přítomnosti relativizuje jen jinou technikou: slibuje jiné, vyšší světy, aniž zošklivuje svět přítomnosti. Avšak výsledek je týž.

Všechny tyto ideje jsou nepokrytě svrchovaně neakademické, avšak postihují moderní vědomí zdola. Cožpak je to zase analogická náhoda, že vlastnictvím našeho myšlení se stávají Einsteinova teorie relativity a nejnovější atomové teorie, které již hraničí s nadkauzálním děním a skutečností, kterou si nelze názorně představit? Dokonce i fyzika proměňuje náš materiální svět v páru. Myslím, že není divu, když se moderní člověk nevyhnutelně vrací ke své duševní realitě a čeká od ní jistotu, kterou mu svět odpírá.

S duší Západu je to však na pováženou o to víc, že ještě dáváme přednost iluzi své vnitřní krásy před nemilosrdnou pravdou. Člověk Západu žije v pořádném oblaku dýmu sebechvály, v oblaku, který má zastřít jeho skutečnou tvář. Co jsme však pro lidi jiné barvy pleti? Co si o nás myslí Čína a Indie? Jaké pocity vůči nám chová černý člověk? Co cítí všichni ti, které vyhlazujeme kořalkou, pohlavními chorobami a obyčejným pustošením země?

Mám přítele, náčelníka Indiánů Pueblo. Jednou jsme důvěrně rozmlouvali o běloších a on řekl: „Nechápeme bělochy. Pořád něco chtějí, jsou stále neklidní, ustavičně cosi hledají. Co hledají? Nevíme. Nejsme s to jim porozumět. Mají tak ostré nosy, tak tenké, kruté rty, takové rysy ve tvářích. Myslím, že všichni jsou pomatení.“

Můj přítel patrně poznal árijského dravce, aniž byl schopen ho pojmenovat. Poznal jeho touhu

po kořisti, která ho vede všemi zeměmi, po kterých mu nic není, poznal navíc náš slavomam, který si například představuje, že křesťanství je jediná pravda a bílý Kristus jediný spasitel. Vždyť dokonce posíláme misionáře i do Číny, když jsme si celý Východ podmanili svou vědou a technikou a přinutili ho, aby nám byl poplatný. Křesťanská komedie v Africe je politováníhodná. Bohumilé vymýcení polygamie tam produkuje prostituci, která jen v Ugandě pohlcuje 20 000 liber ročně na antivenerické prostředky. Hodný Evropan platí misionáře za tyto utěšené výsledky. Máme se ještě zmiňovat také o strašných dějinách utrpení Polynésie a o požehnáních obchodu s opiem?

Tak vypadá Evropan za svým morálním oblakem dýmu. Není divu, že vykopávání naší duše je především svého druhu kanalizační prací. Jen tak velký idealista jako Freud byl s to věnovat této nečisté práci celoživotní dílo. Nezpůsobil ten odporný zápach, ale zavinili jsme to my všichni, my, kteří si připadáme tak čistí a dobří. A připadáme si tak v důsledku nejčistší ignorance a nejhrubšího sebeklamu. Tak začíná naše psychologie, naše seznámení s duší v každém ohledu na nejsvízelnější konci, totiž u všeho toho, co nechceme vidět.

Kdyby se však naše duše skládala jen ze špatnosti a neschopnosti, nemohla by asi žádná moc světa pohnout normálního člověka k tomu, aby v ní nalézal něco přitažlivého. Proto také všichni ti, kteří jsou schopni vidět v teozofii jen politováníhodnou intelektuální povrchnost a ve freudismu jen senzacechtivost, prorokují všem těmto hnutím rychlý a neslavný konec. Přehlíží však skutečnost, že v základu těchto hnutí je vášeň, totiž fascinace duší, která tyto formy výrazu uchová jako stupně tak dlouho, dokud nebudou překonány něčím lepším. Pověra a perverzita jsou v základě vzato totéž. Jsou to přechodné formy zárodečné povahy, z nichž vzniknou nové, zralší formy.

Pohled na základ západní duše je z hlediska intelektuálního, jakož i morálního a estetického málo vábný. S vášnivým zaujetím, jakému není rovno, jsme kolem sebe sice vybudovali monumentální svět, ale právě proto, že je ten svět tak náramně velkolepý, je také všechno velkolepé venku, a to, co naopak nacházíme v základu duše, musí být nutně takové, jaké to je, totiž nuzné a nedostatečné.

Jsem si vědom toho, že zde poněkud předbívám obecné vědomí. Vhled do těchto psychologických skutečností a jejich pochopení se ještě nestaly společným statkem nás všech. Západní veřejnost je teprve na cestě k tomuto pochopení, jemuž se člověk z pochopitelných důvodů ještě velice silně vzdává. Dali jsme se sice dojmout Spenglerovým pesimismem, avšak jeho účinek se pohybuje v příjemně vymezených akademických hranicích. Psychologické pochopení naproti tomu zasahuje do bolestivě osobní oblasti, a naráží proto na osobní odpor a odmítání. Jsem ovšem dalece vzdálen toho, abych tento odpor považoval za nesmyslný. Jeví se mi spíše jako zdravá reakce proti čemusi destruktivnímu. Veškerý relativismus, je-li to nejvyšší a konečný princip, působí škodlivě. Když tedy poukazuji na ponurý vzhled duševního pozadí, děje se to nikoli proto, abych pesimisticky vztyčoval varovný prst, ale spíše zdůrazňuji skutečnost, že nevědomí bez ohledu na svůj odstrašující vzhled má mocnou přitažlivou sílu, a to nejen vůči chorobným povahám, ale i vůči zdravým, pozitivním duchům. Základem duše je příroda a příroda je tvořivý život. Příroda sice sama boří to, co vybuchovala, ale znova to staví. To, co moderní relativismus ničí v hodnotách ve

viditelném světě, nám znova dává duše. Zpočátku ovšem vidíme jen sestup do temnoty a ohavnosti, avšak kdo nesnese tento pohled, nikdy nevytvoří ani to, co je světlé a krásné. Světlo se vždycky rodí jen ze tmy a žádné slunce přece nezůstane stát na nebi proto, že se na ně upnula úzkostná lidská touha. Což nám příklad Anqueutila du Perron neukázal, jak duše odstraňuje svá vlastní zatemnění? Čína si přece nemyslí, že by vinou evropské vědy a techniky upadala. Proč bychom se my měli domnívat, že nás musí zničit tajemný duchovní vliv Východu?

Ale zapomínám na to, že patrně ještě vůbec nevíme, že zatímco my se svou silnější technickou dovedností otřásáme materiálním světem Východu, uvádí Východ ve zmatek náš duchovní svět svou mocnější duševní silou. Nás totiž ani nenapadlo, že by se nás mohl Východ zmocnit zevnitř. Taková myšlenka se nám zdá téměř šílená, protože myslíme jen v kauzálních souvislostech, kdy ovšem nemůžeme pochopit, jak to, že za zmatek našeho duchovního středního stavu můžeme činit zodpovědnými nějakého Maxe Miillera, nějakého Oldenberga, Deussena nebo nějakého Wilhelma. Co nás však učí příklad císařského Říma? Dobyťím Malé Asie se stal Řím asijským, dokonce i Evropa byla Asií nakažena a je ještě dodnes. Z Kilikie přišlo římské vojenské náboženství, jež sahalo od Egypta až po mlhavou Británii, o křesťanství nemluvě.

Ještě jsme úplně nepochopili, že západní teosofie je diletantské, vpravdě barbarské napodobování Východu. S astrologií, která je denním chlebem Východu, právě znova začínáme. Výzkum sexuality, který pro nás vznikl ve Vídni a Anglii, má mocnější indické vzory. O filozofickém relativismu nás tam poučují tisícileté texty a souhrn čínské vědy spočívá výlučně na nadkauzálním stanovisku, které my právě jen tušíme. A co se týče určitých komplikovaných nových objevů naší psychologie, nalézáme jejich zřejmý popis ve starých čínských textech, jak mně nedávno dokázal sám profesor Wilhelm. To, co považujeme za specificky západní vynález, totiž psychoanalýzu a podněty z ní vycházející, je jen začátečnický pokus ve srovnání s tím, co je na Východě dávno zaběhaným uměním. Jak je snad známo, byla již napsána kniha, která srovnává psychoanalýzu s jógou. Autorem je Oskar A. H. Schmitz.(3)

Teosofové mají zábavnou představu o mahátmech, kteří sídlí někde v Himálajích nebo v Tibetu a odtud inspirují a řídí duchy celého světa. Vliv východního magického duchovního postoje je tak silný, že mě duševně normální Evropané ujišťovali, že v tom dobrém, co říkám, jsem prý nevědomky inspirován mahátmy, a naproti tomu to, co je mé vlastní, prý za nic nestojí. Tato mytologie, ve kterou se tolik věří a která je na Západě tak rozšířená, není žádný nesmysl - jako všechny mytologie - nýbrž je to důležitá psychologická pravda. Zdá se, že Východ má skutečně cosi společného s příčinou naší duchovní změny v této době. Jenomže tento Východ není žádný tibetský klášter mahátmů, ale je v podstatě uvnitř nás. Je to patrně naše vlastní duše, kdo pracuje na tvorbě nových duchovních forem, jež obsahují duševní pravdy, které mají hojivě ztlumit bezmezné kořistnictví árijského člověka; je to snad něco z onoho omezení života, které se na Východě vyvinulo až v pochybný kvietismus, snad něco z oné stability existence, která se nutně dostavuje, když se požadavky duše stávají tak naléhavými jako potřeby vnějšího sociálního života. Avšak tomu jsme v epoše amerikanismu ještě hodně vzdáleni, vždyť stojíme - jak se mi zdá - teprve na počátku nové duševní kultury.

Nechtěl bych ze sebe dělat proroka, ale nemůžeme se pokoušet o nastínění problému duše moderního člověka bez zmínky o touze po klidu ve stavu neklidu a bez požadavku jistoty ve stavu nejistoty. Nové formy existence vznikají z potřeb a nutností, nikoli z ideálních požadavků nebo pouhých přání. Nelze také ani nastínit nějaký problém o sobě a pro sebe, aniž aspoň naznačíme možnost nějakého řešení, i když tím nemá být řečeno nic definitivního. To, jak se mně problém jeví dnes, nerozhoduje ještě vůbec o jeho budoucím řešení. Jako vždy se jedni domáhají rezignovaného návratu k tomu, co bylo doposud, ale optimistické povahy usilují o změnu forem světového názoru a forem existence.

V této fascinaci moderního vědomí, ve fascinaci; která vychází z duše, spatřuji jádro současného problému duše. Tato fascinace je na jedné straně – díváme-li se na ni pesimisticky – jevem rozpadu, ale hodnotíme-li ji optimisticky, je to na druhé straně nadějný zárodek možné hlubší změny západního duchovního postoje; v každém případě je to však jev velkého významu, jev o to pozoruhodnější, že se dotýká oněch iracionálních, a jak dějiny dokazují, nedozírných pudových sil duše, které nepředvídatelně a tajemně přetvářejí život národů a kultur. A jsou to ony síly, které se dnes pro mnohé ještě neviditelně skrývají za psychologickým zájmem dnešní doby. Fascinace duší není v podstatě žádná chorobná perverze. Je to přitažlivá síla, která je tak silná, že se nedá odstrašit ani nechutností.

Podél hlavních cest světa se všechno zdá být zrušeno a opotřebované. Proto asi hledající instinkt opouští vyšlapané stezky a hledá postranní cestičky, zrovna tak jako se antický člověk zbavil svého olympského světa bohů a vypátral předoasijská mysteria. Náš tajemný instinkt to hledá vně, když si osvojuje východní teosofii a východní magii, avšak hledá i uvnitř, když zamyšleně rozebírá pozadí duše. Činí to s touž skepsí a s tímž radikalismem, s jakým Buddha odstranil své dva miliony bohů jako nevýznamné, aby dospěl k jedině přesvědčivé prapůvodní zkušenosti.

A nyní se dostáváme k poslední otázce. Je to, co říkám o moderním člověku, také skutečně pravdivé? Nebo je to snad nějaký optický klam? Je zcela nepochybné, že pro nesčetné miliony západních lidí jsou skutečnosti, které tu uvádím, zcela bezvýznamnými nahodilostmi a pro mnohé vysoce vzdělané lidi jsou politováníhodným scestím. Co si například myslel vzdělaný Říman o křesťanství, které se zprvu šířilo jen v nižších lidových vrstvách? Západní Bůh je pro spoustu lidí osobně stejně tak živý jako Allah pro lidi na druhé straně Středozemního moře a jeden druhého považuje za méněcenného heretika, kterého z nedostatku jiných možností soucitně trpí. Chytrý Evropan je navíc toho mínění, že náboženství a vše, co je s ním příbuzné, jsou docela dobré pro lid a ženskou mysl, ale proti bezprostředním ekonomickým otázkám a politickým otázkám stojí zcela v pozadí.

Jsem tedy asi na celé čáře prohlašován za nepravdivého jako někdo, kdo prorokuje bouřku, když je nebe bez mráčku. Snad je bouře za obzorem, snad nás nikdy nestihne. Avšak otázky duše leží vždycky za horizontem vědomí, a když hovoříme o problému duše, hovoříme vlastně o věcech na hranici viditelnosti, o věcech nejintimnějších a nejjemnějších, o květech, které se otevírají jen v noci. Ve dne je všechno jasné a silné, ale noc je stejně dlouhá jako den a my žijeme i v noci. Jsou lidé, kteří mají zlé sny, jež jim zkazí i den. A život dne je pro mnohé lidi tak špatným snem, že touží po noci, kdy se probouzí duše. Ano, zdá se, že teď je takových

lidí obzvlášť mnoho, a proto si také myslím, že moderní problém duše má takovou povahu, jak jsem zde nastínil.

Sám si přitom musím vytknout jednostrannost, neboť pomíjím mlčením duši naší světskosti, o které mluví většina, poněvadž tato duše je všem zřejmá. Vyjevuje se v mezinárodním nebo nadnárodním ideálu ztělesněna společenstvím národů a podobně. Je ztělesněna dokonce i ve sportu a nakonec příznačně i ve filmu a jazzu. To jsou patrně charakteristické symptomy naší doby, která teď rozšiřuje ideál humanity naprosto jasně i na tělo. A tak sport znamená neobyčejné ocenění těla, které je ještě zdůrazněno moderním tancem. Naproti tomu film a detektivní román umožňují bezpečné prožití všech podnětů, vášní a fantazií, které by v epoše humanity musely být potlačeny. Není těžké vidět, jak tyto symptomy souvisejí s psychickým stavem. Fascinace duší totiž není nic jiného než nové sebeuvědomění, reflexe základní lidské povahy. Není divu, že přitom objevujeme tělo, které – pokud bylo proti duchu podceňováno – se znova odkrývá. Tu a tam se téměř cítíme v pokušení hovořit o jakési pomstě těla na duchu. Když si Keyserling groteskně stěžuje na řidiče jako kulturního hrdinu našich dnů, nestrefil se – jako ve většině případů – tak docela vedle. Tělo vznáší svůj požadavek na rovnoprávnost, ba vyvolává fascinaci jako duše. Jsme-li v zajetí staré myšlenky o protikladu ducha a hmoty, znamená tento stav rozpolcení, ba nesnesitelný rozpor. Dokážeme-li se naproti tomu smířit s hlubokým tajemstvím, že duše je vnitřně nazíraný život těla a tělo je život duše projevený navenek, že tělo a duše nikoli dvě, nýbrž jedno jsou, pochopíme také, jak snaha po překonání dnešní úrovně vědomí vede skrze nevědomí k tělu, a jak naopak víra v tělo připouští jen filozofii, která tělo nepopírá ve prospěch nějakého čistého ducha. Toto zvýraznění tělesných a duševních požadavků, které vystupuje proti dřívějšímu nesrovnatelně silněji, může také znamenat omlazení, i když vypadá jako projev rozpadu, neboť – jak praví Helderlin:

*Kde však je nebezpečí, roste
též to, co zachraňuje.*

A skutečně vidíme, jak západní svět začíná vyvíjet mnohem rychlejší tempo, „americké tempo“, opak kvietismu a rezignace odvrácené od světa. Začíná se vyostřovat neslýchaný protiklad mezi vnějším a vnitřním nebo lépe mezi objektivním a subjektivním, začíná snad poslední běh o závod mezi stárnoucí Evropou a mladistvou Amerikou, snad zdravý anebo zoufalý pokus uniknout síle slepého přírodního zákona a vybojovat ještě větší, ještě hrdinštější vítězství bdění nad spánkem národů. To je otázka, kterou nám zodpoví historie.

- 1) Napsáno v roce 1928. (Chceš-li mír, připravuj válku)
- 2) Hérón Alexandrijský (žil asi v 1. století po Kr.), řecký matematik a fyzik, jehož vynalézavému duchu vděčí věda a technika za četné poučky, pravidla, přístroje a zařízení.
- 3) Psychoanalyse und Yoga, Darmstadt 1923